

УДК 316.378:004.9

DOI: 10.26565/2077-5105-2021-26-06

Ольга Кислова

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри методів соціологічних досліджень соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: olga.kyslova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

Марк Агарков

магістрант соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

ВПЛИВ КОРОНАВІРУСНОЇ ПАНДЕМІЇ НА РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЕКСПЕРТНА ДУМКА

У статті досліджується думка міжнародних експертів щодо впливу пандемії COVID-19 на трансформацію сфери вищої освіти. Проаналізовано дані, представлені у публікаціях, що були розміщені на міжнародному новинному ресурсі University World News з 1 березня по 15 жовтня 2020 року в розділі «coronavirus crises». Зазначається, що, з огляду на ці публікації, найбільш обговорюваною темою є стратегія майбутнього розвитку вищої освіти (стратегічним питанням було присвячено 26 % аналізованих текстів). Акцентується увага на тому, що пандемія виявила непристосованість концепції прямого навчання (незважаючи на його безперечні переваги) до кризових ситуацій на кшталт пандемії COVID-19, коли викладачі та студенти не мають можливості безпосереднього спілкування в навчальній аудиторії. Підкреслюється, що, незважаючи на варіативність думок експертів стосовно перспектив розвитку вищої освіти в глобальному контексті, негативних оцінок значно менше, ніж можна було очікувати: 33 % експертів позитивно оцінюють ініційовані пандемією зміни у сфері вищої освіти, пропонують розглядати пандемічну кризу як каталізатор, що прискорює вирішення існуючих проблем, зокрема необхідність формування нового бачення стратегічного розвитку освітньої галузі з урахуванням майбутнього превалювання дистанційних та онлайн-форм навчання. Тема фінансування виявилася найболючішою. Більшість експертів негативно оцінюють перспективи, пов'язані зі значним зменшенням державного фінансування, без якого університетам важко вижити не тільки в кризових умовах пандемії, а й у постковідному майбутньому. Недостатнє фінансування призвело до практики скорочення викладачів, що згодом негативно вплине на всю систему вищої освіти, оскільки саме викладачі мають наповнити змістом курси, побудовані у форматі доповненого навчання, розробити відповідний педагогічний дизайн та супроводжувати студентів у навчальному процесі.

Ключові слова: *система вищої освіти, коронавірусна пандемія, онлайн-навчання, доповнене навчання, постковідне майбутнє.*

Постановка проблеми

Пандемія коронавірусу суттєво змінила людське існування, вплинула на всі сфери людської діяльності, зокрема на сферу вищої освіти, яка була вимушена спішно адаптуватися до нових умов шляхом екстреного переходу до дистанційних та онлайн-форм навчання. Вперше в історії система вищої освіти опинилась в екстраординарній ситуації, коли вся освітня діяльність була переведена в дистанційний режим.

Незважаючи на те, що організація дистанційної освіти із застосуванням інформаційно-комп'ютерних засобів комунікації має вже досить тривалу історію та певний досвід, пандемічна криза висвітлила низку проблем, пов'язаних з різними аспектами функціонування і розвитку освітньої діяльності. Накопичений досвід створення дистанційних курсів та поширення цифрових навчальних матеріалів виявився недостатнім для організації повноцінного відда-

леного навчання та усунення психологічних проблем, пов'язаних з необхідністю ізоляції та спілкування лише у штучному середовищі. В результаті виявилось протиріччя між масштабним переходом всієї системи вищої освіти на дистанційний формат функціонування та недостатньою готовністю учасників освітнього процесу до роботи в умовах нових вимог, викликаних пандемією COVID-19. У зв'язку з цим актуалізується необхідність осмислення досвіду пристосування вищої школи до пандемічних умов та визначення потенційних шляхів розвитку вищої освіти у «постковідну епоху».

Аналіз публікацій за обраною темою

Дослідженню проблем сфери вищої освіти, зумовлених пандемією COVID-19, сьогодні присвячено багато наукових публікацій. Серед них можна назвати роботи В. Бакірова, Д. Бенхаюн та Р. Чао, які аналізують глобальні перспективи розвитку університетів [1; 11; 14]. О. Джедже-ра, О. Юрчук, А. Заслужена, І. Зайцева зосереджуються на вивченні психологічних аспектів дистанційного навчання за умов пандемії [3;4]. М. Де Мунк та Г. Паскаль акцентують увагу на тому, наскільки важливим для нас є безпосереднє спілкування в аудиторії без якого втрачаються найважливіші якості освіти [2]. Результати емпіричних досліджень впливу пандемії COVID-19 на освітянську галузь представлені в багатьох публікаціях (див., наприклад: [12; 13; 16-19]). Т. Холлвек та А. Дусет аналізують досвід «пандемічної педагогіки» [15]. Про-

те серед експертів й досі немає одностайної думки щодо того, який шлях розвитку системи вищої освіти є оптимальним, що можуть зробити освітяни для ефективного пристосування до нових умов та інтеграції переваг традиційної освіти з перевагами новітніх технологій комунікації та навчання.

Метою статті є визначення впливу пандемії COVID-19 на розвиток вищої освіти, в тому числі української, на підставі здійсненого нами якісного дослідження, зокрема аналізу публікацій, розміщених на міжнародному новинному ресурсі University World News [21] з 1 березня по 15 жовтня 2020 року у розділі «coronavirus crises».

Вибір зазначеного новинного ресурсу зумовлений тим, що він є авторитетною серед експертів вищої освіти платформою, де висвітлюються як злободенні питання освітньої галузі, так і перспективи її розвитку. До того ж University World News представляє всі регіони світу, що дає можливість розглядати цей ресурс як своєрідний «барометр», що адекватно відображає стан світової вищої освіти.

Головний фокус нашої уваги був зосереджений на загальноосвітніх тенденціях у сфері вищої освіти та особливостях її розвитку в Європі. Отже, аналізу підлягали всі публікації, що стосуються глобальних проблем та світових трендів вищої освіти (114 статей), проблем та досвіду європейських університетів (74 статті). Додатково до аналізу були залучені публікації експертів США (27) та Китаю (18) – країн, що є головними постачальниками освітніх техноло-

Таблиця 1

Таблиця спряженості ознак «регіон» та «оцінка змін у сфері вищої освіти, зумовлених коронавірусною пандемією» (аналіз стандартизованих залишків)

Регіон		Оцінка			Загалом
		Нейтральна	Позитивна	Негативна	
Світ	Частота	45	41	28	114
	Очікувана частота	33,8	38,2	42,1	114,0
	Стандартизований залишок	1,9	,5	-2,2	
Європа	Частота	17	24	33	74
	Очікувана частота	21,9	24,8	27,3	74,0
	Стандартизований залишок	-1,0	-,2	1,1	
США	Частота	4	5	18	27
	Очікувана частота	8,0	9,0	10,0	27,0
	Стандартизований залишок	-1,4	-1,3	2,5	
Китай	Частота	3	8	7	18
	Очікувана частота	5,3	6,0	6,6	18,0
	Стандартизований залишок	-1,0	,8	,1	
Загалом	Частота	69	78	86	233

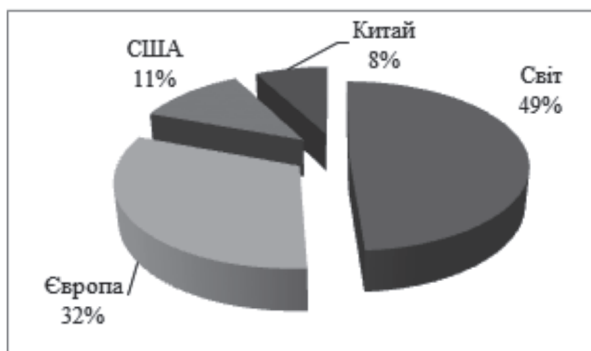

Рисунок 1. Розподіл аналізованих публікацій за регіональною специфікою

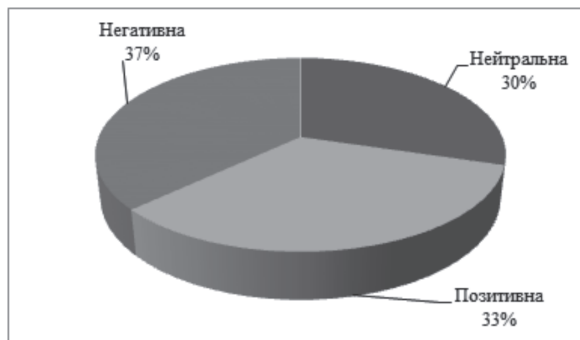

Рисунок 2. Оцінки експертів щодо змін у сфері вищої освіти, зумовлених пандемією коронавірусу

гій EdTech, які сьогодні відіграють безпрецедентну роль не лише в освітньому процесі, а й у формуванні «пандемічної політики» та «пандемічної педагогіки» (див. рис. 1).

Аналізуючи вміст публікацій, можна відмітити очікувану тенденцію обговорення різноманітних негативних наслідків, що спричинила коронавірусна пандемія в галузі вищої освіти. Проте викликає подив та зацікавлення інша тенденція – розгляд кризи освіти як чинника, що сприяє висвітленню давно назрілих проблем та водночас провокує прискорення трансформаційних процесів в освітній сфері. Так, третина експертів оцінювали трансформації у вищій освіті, зумовлені пандемією, в цілому позитивно (33%); 30% публікацій містять нейтральні оцінки та презентують точку зору, що позитивні та негативні наслідки майже урівноважені, 37% фокусуються лише на негативних аспектах (рис. 2).

Якщо розглянути розподілення експертних оцінок щодо змін у сфері вищої освіти в контексті регіональної специфіки, то можна виділити такі тенденції (див. рис. 3)¹. По-перше, у США та країнах Європи домінує негативна оцінка трансформаційних зсувів у вищій освіті. Майже половина новин зі США та понад третини з Європи мають негативне емоційне забарвлення. Експерти з цих регіонів схильні фо-

кусуватись на негативних наслідках та прогнозах. При цьому в університетських новинах США статистично значуще превалює негативна інформація² (див. табл.1).

По-друге, привертає увагу, що, незважаючи на варіативність думок експертів стосовно перспектив розвитку вищої освіти в глобальному контексті, негативних оцінок значно менше, ніж можна було очікувати (див. табл. 1)³.

По-третє, Китай виступає єдиним регіоном, де позитивне емоційне забарвлення

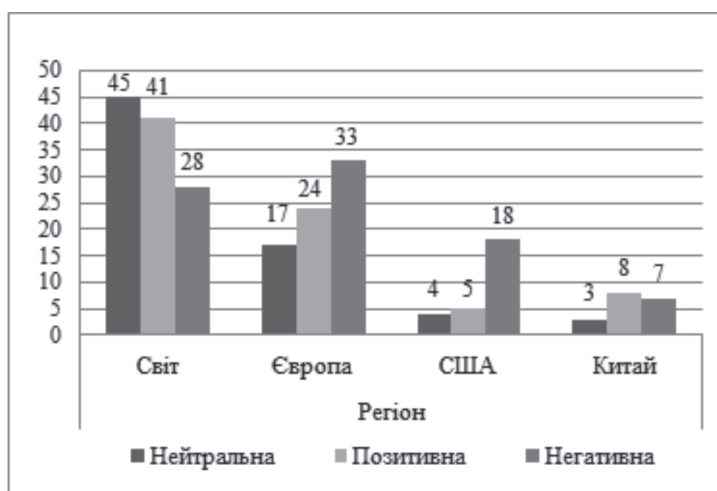

Рисунок 3. Експертні оцінки змін у сфері вищої освіти за регіонами (частоти)

новин превалює. Китайські експерти переважно розглядають кризу освіти, спричи-

² Стандартизований залишок дорівнює 2.5, тобто спостережувана частота негативних оцінок у новинах США статистично значуще (на рівні 5 %) перебільшує очікувану частоту (див. табл.1).

³ Стандартизований залишок дорівнює -2.2, тобто спостережувана частота негативних оцінок в університетських новинах щодо загальноосвітніх тенденцій розвитку вищої освіти менше за очікувану частоту та ця відмінність є статистично значущою на рівні 5 % (див. табл.1).

¹ Кількісний аналіз взаємозв'язку ознак «регіон» та «оцінка змін у сфері вищої освіти» продемонстрував наявність статистично значущого помірною зв'язку (статистична значущість Хі-квадрат Пірсона дорівнює 0,001, коефіцієнт спряженості дорівнює 0,3).

нену COVID, як можливість для розвитку, що, ймовірно, пов'язано з китайською ментальністю, де навіть написання слова «криза» складається з двох ієрогліфів «небезпека» та «можливість».

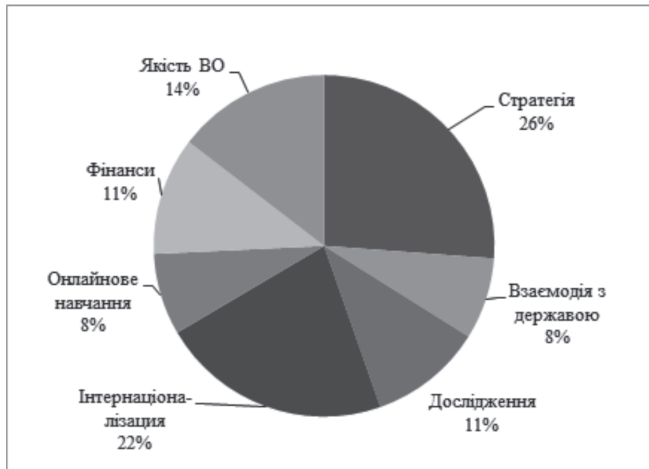

Рисунок 4. Співвідношення проблем, порушених у публікаціях University World News з 1 березня по 15 жовтня 2020 року

Враховуючи неоднозначність оцінок експертів щодо змін у сфері вищої освіти, спровокованих коронавірусною пандемією, проаналізуємо, які саме проблеми викликають найбільше занепокоєння в контексті прогнозування перспектив подальшого розвитку освітянської галузі. Аналіз змісту публікацій надає можливість згрупувати порушені експертами питання, виокремити найактуальніші проблеми розвитку вищої освіти у постковідному світі та проранжувати їх: (1) стратегія майбутнього розвитку вищої освіти (26%), (2) інтернаціоналізація освіти (22%), (3) якість вищої освіти (14%), (4) наукові дослідження та конференції (11%), (5) фінансові питання (11%), (6-7) онлайн-навчання (8%) та взаємодія з державою (8%) (див. рис. 4).

Найчастіше в аналізованих текстах дискутувалися *стратегічні питання розвитку університетів* та аналізувалися різноманітні шляхи пристосування до змін, спровокованих пандемією. Експертів цікавило, які кроки необхідно зробити аби залишитися конкурентоспроможними, аби не втратити основні функції освіти. Окремі автори фокусували увагу на тому, що для деяких закладів вищої освіти спровокована пандемією криза

стане останньою, якщо вони на тлі поточних тактичних питань не зможуть запропонувати та впровадити життєздатні стратегії виживання у постковідному світі, в умовах домінування онлайн-форм навчання.

Незважаючи на труднощі, викликані пандемією, значна частина експертів вважають, що вона прискорила вирішення багатьох актуальних питань та підштовхнула університети зробити те, на що вони довго не наважувалися: перебудувати власну стратегію, переглянути підходи до прийняття управлінських рішень, посилити співпрацю з місцевою громадою, запровадити онлайн-навчання тощо. Отже, сучасна криза довела важливість гнучкості та адаптивності для сталого розвитку системи вищої освіти в цілому та конкретних університетів, зокрема [14]. Значна кількість публікацій присвячена роздумам та пропозиціям стосовно нової моделі вищої освіти, яка повинна інтегрувати здобутки традиційної форми навчання та можли-

ливостей новітніх інформаційних технологій (див., наприклад, [11]). Оцінки експертів щодо сучасних зрушень, пов'язаних зі змінами стратегій університетів, розподілені майже рівномірно: трохи менше третини експертів вважають вимушені трансформації позитивним явищем, оскільки необхідність змін давно вже назріла, а пандемія лише прискорила їх; дещо більше третини нега-

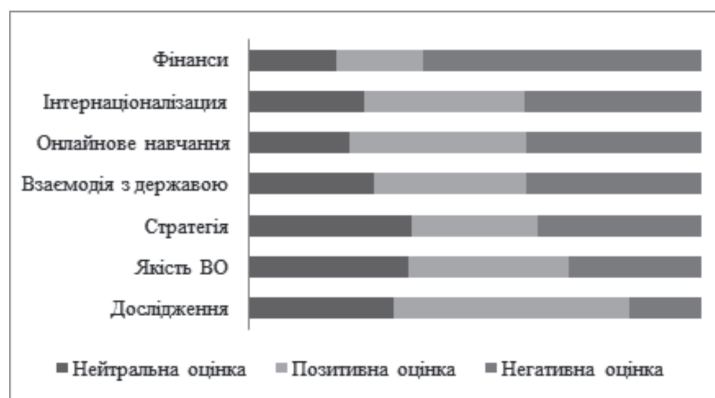

Рисунок 5. Експертні оцінки змін різних аспектів діяльності у сфері вищої освіти

тивно оцінюють ці процеси, фокусуючись на недоліках поточних змін; практично стільки ж експертів дають нейтральні оцінки, що, як свідчить аналіз вмісту публікацій, зумовлено прагненням авторів розглядати сучасні проблеми як кризу росту (див. рис. 5).

Друге місце за ступенем згадування посідає проблема *інтернаціоналізації*. За результатами дослідження міжнародної асоціації університетів, COVID-19 вплинув на міжнародну мобільність студентів у 89% опитаних закладів [17]. Закриття кордонів найбільш болісно відчували іноземні студенти: значна кількість була вимушена повернутися додому, інша частина відчула себе покинутою в чужій країні. Водночас значна кількість абітурієнтів відклала свої наміри до вступу у закордонні університети. Міжнародні обміни на кшталт Erasmus+ були повністю призупинені або переведені в онлайнний формат. Дослідження, проведене Collaborative online international learning, показало, що COVID-19 збільшив на 60% віртуальну мобільність та спільне навчання в інтернеті як тимчасову альтернативу фізичній мобільності студентів. У майбутньому така можливість може певною мірою змінити форму інтернаціоналізації університетів та надати можливість більшій кількості здобувачів стати учасниками цього процесу. Оцінки експертів щодо перспектив інтернаціоналізації розподілені таким чином: трохи більше третини експертів оцінюють ці перспективи позитивно, приблизно чверть – нейтрально, 40% – негативно (див. рис. 5). Привертає увагу, що ці оцінки дуже різняться за регіонами: експерти з країн, що втрачають гроші у зв'язку з перекриттям потоку мобільних та іноземних студентів, схильні оцінювати перспективи інтернаціоналізації більш негативно.

Якість вищої освіти – третя за поширеністю тема у публікаціях експертів. Головним чином дискусії в аналізованих публікаціях розгорталися навколо питання щодо того, наскільки зміниться якість викладання технічних, медичних та творчих спеціальностей в умовах пандемії, бо саме ці області знань потребують активної практики. Експерти задавали риторичні запитання: чи можна навчитися малювати або ліпити скульптуру через заняття онлайн; чи дозволяє такий формат занять навчитися лікувати або робити операції; чи реально робити хімічні експерименти не в лабораторії тощо. Такі питання дозволяють зрозуміти, що не всі спеціальності можна легко перевести в онлайн-формат, що страждає практична сторона навчання, зокрема проходження практик та стажувань. У цьому контексті обговорюються можливості пе-

редачі університетами деяких своїх функцій альтернативним провайдером освіти, які зазвичай набагато тісніше пов'язані з реальною практикою, ніж класичні університети. Крім того, велике занепокоєння експертів викликає те, що освітній процес втрачає важливі атрибути, які здавна високо цінуються студентами: можливість набуття досвіду в соціальній, культурній та громадській сферах.

Наукові дослідження та конференції. Переважна більшість наукових конференцій була вимушена адаптуватися до онлайнного формату. Згідно з опитуванням міжнародної асоціації університетів, 80% університетів повідомили, що на їхні дослідження негативно вплинула пандемія. Найбільш поширеним наслідком COVID-19 було скасування міжнародних поїздок (83%) та скасування або перенесення наукових конференцій (81%) [16]. Хоча загалом змістовно такі заходи майже нічого не втратили, проте зійшло нанівець неформальне спілкування, що є важливою частиною нетворкінгу. Попри негативні зміни у форматі наукових конференцій експерти виділяють певний ривок у цій сфері. Половина матеріалу, присвяченого обговоренню проблеми досліджень, має позитивне емоційне забарвлення (див. рис. 5), що зумовлено насамперед формуванням нових кооперацій та підвищенню відкритості досліджень. Автори відмічають, що через пандемію актуалізувалась необхідність фундаментальних досліджень, активизувалося стратегічне об'єднання дослідницьких центрів з метою посилення мобільності дослідників, а також підтримки вільного потоку знань та технологій. Ці тенденції експерти розцінюють як позитивні. Проте не все так однозначно. Згідно з дослідженням SMarTeN, яке зібрало відгуки від 4000 докторантів та 1000 дослідників [12], дві третини респондентів турбуються про майбутнє, зокрема своє економічне становище. У зоні ризику знаходяться іноземні докторанти, оскільки гранти часто відкладаються або призупиняються, що створює ризик залишити дослідника без доходу, якщо університет не вирішить покрити фінансові витрати. Критичною також є ситуація, коли дослідники не дотримуються термінів реалізації проектів. Трохи більше половини респондентів (52%) ризикують не завершити наукові проекти вчасно.

Тема фінансування є самою болісною: понад 60% новин висвітлюють негативні перспективи, пов'язані зі значним зменшення державного фінансування вищої освіти (рис. 5). Це пов'язано з викликами, які постали перед університетами з початку пандемії: заклади втратили іноземних абітурієнтів, що було значною частиною бюджетів деяких університетів, частина студентів була вимушена залишити університет через неспроможність платити за навчання у кризовий час (див., наприклад, [17]). Згідно з опитуванням 159 керівників коледжів та університетів «Inside Higher Ed», 89% респондентів вказали, що потребують державної підтримки в компенсації фінансових збитків [19].

Іншою важливою темою обговорення став формат навчання. Експерти погоджуються, що дистанційне навчання (як асинхронне, так і синхронне) має свої переваги: онлайн-формат дозволяє не зупиняти навчальний процес через карантин, не по-

недостатній рівень володіння цифровими технологіями провокує додаткову напругу; недостатня розвиненість відповідної інфраструктури в університетах створює проблеми організації освітнього процесу; відсутність умов для навчання вдома через відсутність власного простору або якісного інтернету нівелює потенційні переваги. Окремою проблемою також виявилось проведення іспитів, на що звертають увагу експерти. Водночас значною проблемою для студентів стала надмірна кількість навчального матеріалу, що на початку пандемії давали викладачі аби компенсувати відсутність безпосереднього контакту.

Взаємодія університетів з державою – це ще один виклик, що активно обговорюється в аналізованих публікаціях. Експерти зазначають, що вища освіта потребує особливої державної підтримки в кризові періоди, зокрема в координації щодо роботи з іноземними студентами, оскільки через втрату цього контингенту університети зазнали фінансових збитків та потребують підтримки держави. Також важливим питанням є планування органами державної влади освітнього процесу в умовах пандемії, своєчасне інформування освітян щодо можливостей його організації на основі освітніх платформ та цифрових систем управління навчанням.

Аналіз тематичної класифікації університетських новин за регіонами (див. рис. 6) дозволяє виділити такі тенденції. Статті, марковані регіоном Global (світ), найчастіше присвячені стратегії розвитку університетів, інтернаціона-

лізації та проблемам якості вищої освіти у зв'язку з домінування онлайн-навчання. Стратегія та фінансування – найактуальніші проблеми для Європи. В новинах зі США найчастіше зустрічаються теми (1) інтернаціоналізації та взаємодії з державою щодо умов для іноземних студентів та їхньої присутності в країні, (2) стратегії розвитку університетів у нових умовах. Водночас привертає увагу відсутність новин щодо онлайн-навчання, що, мабуть, зумовлено наявністю у США відповідної інфраструктури та багатим досвідом у цьому питанні.

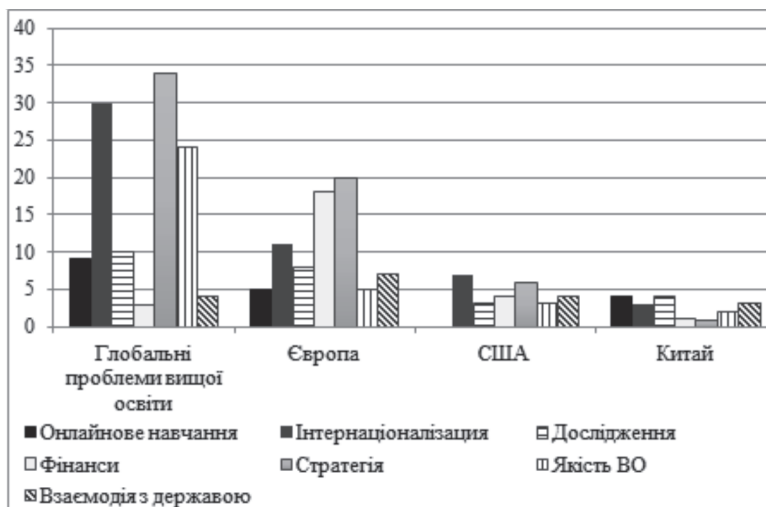

Рисунок 6. Тематична класифікація університетських новин за регіонами

требує витрат часу на дорогу, спрощує використання мультимедійних технологій у навчанні, не прив'язує учасників навчального процесу до конкретного географічного місця, дозволяє студентам бути більш гнучкими у виборі темпу та часу для навчання. Проте такий формат має значні недоліки: викладачам складніше привертати увагу студентів та залучати їх до активної роботи (виклики викладання); спілкування в штучному середовищі та відсутність безпосереднього контакту негативно впливає на психіку як студентів, так і викладачів [2];

В новинах з Китаю увага головним чином фокусується на дослідженнях та онлайн-навчанні, що зрозуміло з огляду на те, що Китай прагне технологічного домінування та активно просуває дослідження в цьому напрямку, зокрема розробляє освітні технології (EdTech) та платформи для дистанційного навчання.

На жаль, в аналізований проміжок часу серед новин, представлених University World News, була лише одна публікація щодо вітчизняної практики подолання кризи, спровокованої пандемією, У цій статті висвітлено лише досягнення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в Україні: «За іронією долі, виклики, спровоковані глобальним блокуванням, схоже, прискорили поліпшення роботи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в Україні – навіть до того, що українська практика стосовно відеоконференцій зараз перевершила практику більш авторитетних агентств із забезпечення якості в інших країнах» [22]. У зв'язку з цим аналіз досвіду «пандемічної педагогіки» [15] та ймовірних перспектив вищої освіти в Україні у постковідну епоху ми здійснимо на основі публікацій вітчизняних фахівців.

Передусім підкреслимо, що про більшість проблем вищої освіти, актуалізованих пандемією, українські освітяни попереджали задовго до розповсюдження COVID-19. Так, В.С. Бакіров констатував руйнування моделі традиційного класичного університету, що відбувається на тлі становлення «академічного капіталізму» та поступового перетворення університету в бізнес-корпорацію, підпорядкування всіх аспектів його діяльності принципам і моделям підприємницької структури [1]. Він звертав увагу на те, що вимальовується кілька потенційних стратегій розвитку, з яких кожен університет має обрати свій власний спосіб існування (та виживання) в мінливому світі. Університети вимушені вибрати один з варіантів свого позиціонування та, відповідно, модель розвитку: а) елітний університет, модель якого ґрунтується на репутації, високому престижі, високоякісних освітніх послугах та передбачає автономію при достатньому державному фінансуванні; б) масовий університет, модель якого формується таким чином, щоб забезпечити гарну освіту для зростаючої маси

нових студентів при адекватному співвідношенні «ціна / якість / час»; в) спеціалізований університет, що займає певну нішу та фокусується на деякій вузькій сфері підготовки фахівців, відрізняється своєрідністю кадрового складу, ексклюзивними програмами та освітніми підходами; г) місцевий університет, зосереджений переважно на регіональних проблемах і тісній взаємодії з локальними спільнотами; е) корпоративний університет, що створюється зусиллями деякої великої корпорації для вирішення власних проблем; ж) глобальний університет, модель якого будується за принципами транснаціональних корпорацій та передбачає імпорт бізнес-раціональності до освітянської та наукової галузей; з) відкритий університет, модель якого базується на широкому використанні інформаційних технологій дистанційного та онлайн-навчання, що дозволяє охопити сотні тисяч студентів і слухачів, пропонуючи їм велике різноманіття освітніх програм [1].

На сьогодні ще не зрозуміло, яка модель розвитку університету є найбільш придатною у контексті вітчизняних реалій. Проте, повертаючись до публікацій University World News, можна прогнозувати широке поширення моделі, що отримала назву «новий глобальний університет» (New Global University, NGU): установа з відкритим доступом, що збагачується культурним та інтелектуальним внеском мультикультурної студентсько-викладацької спільноти, а також ґрунтується на доповненні (*augmented*) освітнього процесу цифровими технологіями навчання та взаємодії [11].

Провідна ідея доповненого навчання (Augmented learning, AL), яке часто називають Smart learning, ґрунтується на розширеній концепції доповненої реальності, що мислиться як фізична реальність, доповнена цифровою інформацією за рахунок постійного підключення до даних, які циркулюють у надрах інтернету [6]. Отже, доповнене навчання можна тлумачити як розширення можливостей організації навчального процесу внаслідок безперервного доступу до цифрових даних та сучасних комунікативних технологій. Доповнене навчання найчастіше визначається як «... використання реального досвіду, об'єктів та елементів, відтворених на комп'ютері чи мобільному пристрої для вдосконалення конкретних освітніх концепцій» [10].

Замість того, щоб надавати студентам статичну онлайн-платформу, де вони можуть відвідувати віртуальні лекції, виконувати практичні завдання та презентувати результати курсових досліджень, доповнена навчальна платформа надає користувачеві інтерактивне середовище, яке відповідає предмету, що вивчається. Важливою характеристикою доповненого навчання є узгодження навчальної платформи з індивідуальними потребами тих, хто навчається.

Найбільшою перевагою доповненого навчання вважається створення цифрового навчального середовища, що полегшує доступ до інформації та дає можливість кожному студенту навчатися у власному темпі, враховуючи особисті уподобання, здібності, місце розташування та бажання [10]. Ключовим у цьому визначенні є педагогічний дизайн, що виступає інструментом проектування навчального курсу.

Характерною рисою доповненого навчання є не формат (очний, заочний чи змішаний), а саме доповнення (augmented) – створення додаткових навчальних модулів із використанням мультимедійного контенту, що сприятиме закріпленню розуміння певних навчальних концепцій. Іншими словами, доповнене навчання – це техніка, що допомагає доповнити основний зміст навчальної дисципліни додатковим навчальним матеріалом, використовуючи текст, графіку та інший інтернет-контент, щоб допомогти студентам перейти від практики механічного запам'ятовування до практики «навчання на вимогу», тобто практики засвоєння нового матеріалу тоді, коли виникає реальна потреба в його застосуванні, наприклад у виконанні конкретного практичного завдання. Таким чином, доповнене навчання сприяє формуванню культури персоналізованого безперервного навчання, спрямованого на конкретні сфери навчальних потреб людини.

Впровадження концепції доповненого навчання викликає певне занепокоєння вітчизняних фахівців: «Головним ризиком розповсюдження смарт-технологій, зокрема в освіті, є, на нашу думку, легкість, з якою сьогодні можна отримати інформацію про будь-що. Завдяки цьому сучасна молодь не привчається трудитися, не сприймає навчання як працю, не може відрізнити недостовірну інформацію від інформації, яка може привести до знання» [8]. Подібне

занепокоєння можна зрозуміти, оскільки у випадку застосування технологій доповненого навчання у межах традиційної освітньої моделі саме таке і відбувається. Для повноцінного використання переваг доповненого чи смарт-навчання висуваються нові вимоги не лише до студентоцентрованої побудови навчальних курсів, а й до студентів. Доповнене навчання працює лише у випадку, коли студенти мають мотивацію отримати знання та навички, а не «папірець про освіту».

Криза COVID-19 змусила українські університети (як і університети інших країн) терміново налаштувати традиційні освітні програми на дистанційне навчання (асинхронне, синхронне чи змішане), яке до пандемії в Україні сприймалося здебільшого як екзотичний додаток до основного, «нормального» навчання та ніколи не визнавалося як ймовірна головна форма взаємодії між викладачем та студентом.

Незважаючи на те, що в більшості українських університетів, елементи дистанційного навчання вже були апробовані (переважно в автономному режимі), перехід виявився складним і технічно, і психологічно. Слід зазначити, що не всі університети були достатньо технічно підготовлені до такого повороту подій, тому були задіяні всі доступні можливості: Google Classroom, Moodle, Zoom, Skype, Viber, Telegram, Messenger тощо [18]. Викладачі були вимушені терміново перетворювати свої курси в електронні освітні ресурси, тестувати різні засоби спілкування зі студентами та шукати оптимальні форми розподілення навчального матеріалу – що краще вивчати в очному режимі, що можна опрацювати позааудиторно. Як наслідок, значно збільшилося навантаження викладачів. Практика продемонструвала можливість кількох режимів організації освітнього процесу в дистанційному режимі: 1) асинхронний, коли студенти вивчають матеріал у зручний час і виконують завдання впродовж поставленого викладачем терміну (головним чином на основі Moodle та Google Classroom); 2) синхронний, що передбачає участь у формі веб-конференції (Zoom, Google Meet, Skype); 3) змішаний, який поєднує синхронну та асинхронну форми взаємодії викладача та студента, наприклад представлення конспектів лекцій та/чи методичних рекомендацій в Google Classroom, проведення лек-

ційних та семінарських занять за допомогою Zoom в онлайн-режимі.

Вітчизняні студенти та викладачі зіткнулись з певними психологічними проблемами під час пандемії [3], головною з яких у навчальному процесі виявилась відсутність живого спілкування. Значна частина студентів почала сумувати за «нормальним» навчанням, зокрема за підтримкою викладачів, які з вершин свого педагогічного досвіду майстерно діляться знаннями та практичним досвідом у вирішенні професійних завдань.

Стрес-тест пандемії показав, що система вищої освіти в Україні здатна вистояти в кризових умовах [3; 4; 18], проте необхідно подолати несвідомий супротив інноваційним технологічним нововведенням, що фіксувався соціологічними дослідженнями, проведеними до коронавірусної кризи [5; 7; 9; 20]. Подобається це нам, чи ні, але вищу освіту чекає технологічне майбутнє, до якого треба почати пристосовуватися. І хоча студенти, як і викладачі, не схильні абсолютизувати роль інформаційних технологій в освітньому процесі, ігнорувати ці технології вже неможливо. Саме завдяки ним стало можливим не зупиняти навчання під час пандемії та локдауну.

Підсумовуючи наш аналіз досвіду пристосування системи вищої освіти до кризового стану, можна зробити такі висновки.

1. Пандемія викрила та посилила внутрішні проблеми університетів: відсутність чіткого антикризового бачення, недостатню розробленість інфраструктур дистанційного та онлайн-навчання, інформаційну нерівність, фінансову залежність як від іноземних студентів, так й від держави. Водночас пандемія висвітлила, що концепція прямого навчання, яка панувала до коронавірусу, незважаючи на безперечні переваги, не пристосована для кризових ситуацій на кшталт пандемії COVID-19, коли викладачі та студенти не мають можливості бути присутніми в одному і тому ж місці в один і той же час. Отже, перед університетами постали два головних питання: 1) забезпечити якість освіти в онлайн-форматі; 2) залишитися конкурентоспроможними на ринку освітніх послуг після пандемії.

2. Третина експертів позитивно оцінюють ініційовані пандемією зміни у сфері вищої освіти, пропонують розглядати пандемічну кризу як каталізатор, що прискорює вирішення давно назрілих проблем, зокрема формування нового бачення стратегічного розвитку освітньої галузі з урахуванням майбутньої переваги дистанційних та онлайн-форм навчання, які здатні забезпечити академічну безперервність освітніх процесів та сталість освітніх закладів у кризових умовах. Проте досвід «пандемічної педагогіки» продемонстрував, що онлайн-навчання – це гарне доповнення, а не заміна безпосереднього навчання, що сучасні інформаційні технології здатні поживити та урізноманітнити процес навчання, але вони ніяк не можуть замінити викладачів, які володіють знаннями в предметній галузі, мають багатий дослідницький досвід і володіють дидактичною майстерністю. Отже, головним завданням вищої освіти в технологічному майбутньому, на нашу думку, буде збереження переваг традиційної освіти та доповнення (не заміна!) цих переваг можливостями новітніх технологій.

3. Тема фінансування є самою болісною: більшість університетських новин висвітлюють негативні перспективи, пов'язані зі значним зменшення державного фінансування, без якого університетам важко вижити в кризових умовах. Недостатнє фінансування призвело до практики скорочення викладачів, що згодом негативно вплине на всю систему вищої освіти, оскільки їхня роль у контексті створення цифрового освітнього середовища є надзвичайно вагомою. Саме викладачі мають наповнити змістом курси, побудовані у форматі доповненого навчання, розробити відповідний педагогічний дизайн та супроводжувати студентів у навчальному процесі.

Перспективи подальших наукових розвідок ми бачимо у таких напрямках: 1) можливості підвищення якості освіти в режимі онлайн; 2) дослідження та вдосконалення змісту сучасних дистанційних курсів; 3) вивчення можливостей застосування концепції доповненого навчання у вітчизняній практиці.

Отримано 12.08.2021

Список літератури

- Бакиров В. С. Трансформация университета, функций и статуса университетского преподавателя. Новый Коллегиум. 2016. № 2. С. 5-16. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/1136/1/%d0%91%d0%b0%d0%ba%d0%b8%d1%80%d0%be%d0%b2.pdf>.
- Де Мунк М., Паскаль Г. Близькість. Мистецтво та освіта після COVID-19. Харків: IST Publishing, 2020. 48 с.
- Джеджер О., Юрчук О. Особливості переживання суб'єктивного емоційного стану здобувачами вищої освіти під час дистанційного навчання в умовах пандемії COVID-19. Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. пр. Рівне, 2020. Вип. 15. С. 41-49. URL: <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/4681/>.
- Заслужена А., Зайцева І. Специфіка дистанційного навчання за умов пандемії коронавірусу. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. С. 265-271. URL: http://aphn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_2/34-2_2020.pdf#page=265.
- Кислова О. Н. Опыт преподавания с использованием возможностей Google Класса. Инновационные технологии в современном образовании. Сборник трудов по материалам III Международной научно-практической Интернет-конференции 18 декабря 2015 г. М.: Издательство «Научный консультант». 2016. С. 279-284. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/11811>.
- Кислова О. Н., Николаевская А. М. Концепция дополненной реальности: от технологии к социологии. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2016. № 37. С. 49-54. URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/7997/7478>.
- Сокурянська Л. Г. Реформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2016. № 36. С. 108-113. URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/6545>.
- Сокурянська Л. Смарт-освіта: широка доступність знань чи шлях до незнання? Новий Коллегиум, 2019. № 2. С. 48-51. URL: <https://nure.ua/wp-content/uploads/2019/Scientific-editions/2-1.pdf#page=48>.
- Хижняк Л. М., Хижняк К. В. Ігнорування новітніх інформаційно-комунікативних технологій навчання у вищій школі як соціально небезпечна практика. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2017. № 74. С. 155-161.
- Brush K. Augmented learning. SearchHRS Software. 2019. URL: <https://searchhrsoftware.techtarget.com/definition/augmented-learning>.
- Benhayoun J. E. The new global university in the post-COVID-19 world. University World News. 04 July 2020. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200704092348232>.
- Byrom N., Metcalfe J. Impact of COVID 19 on Doctoral and Early Career Researchers. 2020. URL: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.12361493.v1>.
- Calling all coronavirus researchers: keep sharing, stay open. Nature. 2020. Vol. 578. URL: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-00307-x>.
- Chao R. J. Towards a flexible and adaptable HE after COVID-19. University World News. 30 May 2020. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200529084508577>.
- Hollweck T., Doucet A. Pracademics in the pandemic: pedagogies and professionalism. Journal of Professional Capital and Community. 2020. № 5 (3/4). P. 295-305. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JPC-06-2020-0038/full/html>.
- Marinoni G., Van't Land H., Jensen T. The Impact of COVID-19 on Higher Education around the World. IAU Global Survey Report. 2020. URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf.
- Marklein M. B. International enrolment drop to cost universities US\$4.5bn. University World News. 30 May 2020. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200530072612612>.
- Prokopenko I., Berezhna S. Higher education institutions in Ukraine during the coronavirus, or COVID-19, outbreak: new challenges vs new opportunities. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala. 2020. № 12 (1). P. 130-135. URL: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/256>.
- Responding to the COVID-19 Crisis: A Survey of College and University Presidents. Inside HE Ed. 2020. URL: <https://www.insidehighered.com/booklet/responding-covid-19-crisis-survey-college-and-university-presidents>.
- Sokurianska, L., Bataeva, E., Bakirov, V. Ukrainian veterans in higher education: military identity and educational practices. Ideology and Education in Post-Soviet Countries. 2019. № 2 (13). P. 167-184. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/Full-Version-213-2019-1-1.pdf#page=167>.
- University World News. 2020. URL: <https://www.universityworldnews.com>.
- Wynnyckyj M. Crisis has shown virtual quality assurance can work well. University World News. 06 July 2020. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200706101702976>.

Ольга Кислова

Кандидат социологических наук, доцент кафедры методов социологических исследований социологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: olga.kyslova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

Агарков Марк

Магистрант социологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина

ВЛИЯНИЕ КОРОНАВИРУСНОЙ ПАНДЕМИИ НА РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ЭКСПЕРТНОЕ МНЕНИЕ

В статье исследуется мнение международных экспертов о влиянии пандемии COVID-19 на трансформацию сферы высшего образования. Проанализированы данные, представленные в

публикациях, которые были размещены на международном новостном ресурсе University World News с 1 марта по 15 октября 2020 в разделе «coronavirus crises». Отмечается, что в этих публикациях самой обсуждаемой темой является стратегия будущего развития высшего образования (стратегическим вопросам было посвящено 26% анализируемых текстов). Акцентируется внимание на том, что пандемия обнаружила неприспособленность концепции прямого обучения (несмотря на его несомненные достоинства) к кризисным ситуациям наподобие пандемии COVID-19, когда преподаватели и студенты не имеют возможности непосредственного общения в учебной аудитории. Подчеркивается, что, несмотря на вариативность мнений экспертов относительно перспектив развития высшего образования в глобальном контексте, негативных оценок значительно меньше, чем можно было ожидать: 33% экспертов положительно оценивают инициированные пандемией изменения в сфере высшего образования, предлагают рассматривать пандемический кризис как катализатор, ускоряющий решения существующих проблем, в частности необходимость формирования нового видения стратегического развития сферы образования с учетом будущего превалирования дистанционных и онлайн-форм обучения. Тема финансирования оказалась самой болезненной. Большинство экспертов негативно оценивают перспективы, связанные со значительным уменьшением государственного финансирования, без которого университетам трудно выжить не только в кризисных условиях пандемии, но и в постковидном будущем. Недостаточное финансирование привело к практике сокращения преподавателей, что впоследствии негативно повлияет на всю систему высшего образования, поскольку именно преподаватели должны наполнить содержанием курсы, построенные в формате дополненного обучения, разработать соответствующий педагогический дизайн и сопровождать студентов в учебном процессе.

Ключевые слова: *система высшего образования, коронавирусная пандемия, онлайн-обучение, дополненное обучение, постковидное будущее.*

Olga Kyslova

PhD in Sociological Science, Associate Professor, Department of Methods of Sociological Research V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, Ukraine, e-mail: olga.kyslova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

Marko Aharkov

Master's student of the Faculty of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, Ukraine

INFLUENCE OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC ON THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION: EXPERT OPINION

The article examines the opinion of international experts on the impact of the COVID-19 pandemic on the transformation of the higher education sector. Analyzed the data presented in publications that were posted on the international news resource University World News from 1st of March to 15th of October 2020 in the "coronavirus crises" section. It is noted that the most discussed topic is the strategy for the future development of higher education (26% of the analyzed texts were devoted to strategic issues). Attention is focused on the fact that the pandemic revealed that the concept of direct learning is not adapted to crisis situations like the COVID-19 pandemic (despite its undoubted advantages) when teachers and students do not have the opportunity to communicate directly in the classroom. It is emphasized that, despite the variability of experts' opinions on the future for the development of higher education in a global context there are significantly fewer negative assessments than could be expected: 33% of experts positively assess the changes in higher education initiated by the pandemic, suggest considering the pandemic crisis as a catalyst that accelerates solving existing problems, in particular the need to form a new vision of the strategic development of the education sector taking into account the future advantages of distance and online forms of education. The topic of financing turned out to be the most painful. Most experts negatively assess the prospects associated with a significant decrease in public funding without which it is difficult for universities to survive not only in the crisis conditions of the pandemic but also in the post-covid future. Insufficient funding has led to the reduction amount of teachers which will subsequently harm the entire system of higher education because it is the teachers who must fill the courses built in the format of augmented learning with content, develop an appropriate pedagogical design and accompany students in the educational process.

Keywords: *higher education system, coronavirus pandemic, online learning, augmented learning, postcovid future.*

References

1. Bakirov V. S. (2016) 'Transformation of the university, functions and status of a university lecturer', *New Collegium*, 2, pp. 5-16. Available at: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/1136/1/%d0%91%d0%b0%d0%ba%d0%b8% d1%80%d0%be%d0%b2.pdf> [in Russian].
2. De Munch, M., & Pascal, G. (2020) *Intimacy. Art and Education after COVID-19*. Kharkiv: IST Publishing [in Ukrainian].
3. Dzehzhera, O. & Yurchuk, O. (2020) 'Peculiarities of experiencing the subjective emotional state by higher education students during distance learning in the conditions of the COVID-19 pandemic'. *Psychology: Reality and Prospects: a Collection of scientific papers*. Rivne, 15, pp. 41-49. Available at: <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/4681/> [in Ukrainian].
4. Zasluzhena, A. & Zaytseva I. (2020) 'Specifics of distance learning in a coronavirus pandemic'. *Current Issues of the Humanities*, pp. 265-271. Available at: http://aphn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_2/34-2_2020.pdf#page=265 [in Ukrainian].
5. Kyslova, O. N. (2016) 'Experience of teaching using the capabilities of Google Class'. *Innovative Technologies in Modern Education. Proceedings of the III International Scientific and Practical Internet Conference December 18*. Moscow: Publishing House "Scientific Consultant", pp. 279-284. Available at: <http://ekhnur.univer.kharkov.ua/handle/123456789/11811> [in Russian].
6. Kyslova, O. N. & Nykolaevskaya A. M. (2016). 'The concept of augmented reality: from technology to sociology'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods"*, 37, pp. 49-54. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/7997/7478> [in Russian].
7. Sokuryanska, L. G. (2016) 'Reforming the domestic higher school in the assessments of participants in the educational process'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods"*, 36, pp. 108-113. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/6545> [in Ukrainian].
8. Sokuryanska, L. G. (2019) 'Smart education: wide availability of knowledge or the path to ignorance?'. *New Collegium*, 2, pp. 48-51. Available at: https://nure.ua/wp-content/uploads/2019/Scinetific_editions/2-1.pdf#page=48 [in Ukrainian].
9. Khyzhnyak, L. M. & Khyzhnyak, K. V. (2017) 'Ignoring the latest information and communication technologies in higher education as a socially dangerous practice', *Social Technologies: Current Issues of Theory and Practice*, 74, pp. 155-161 [in Ukrainian].
10. Brush, K. (2019) 'Augmented learning', *SearchHRSoftware*. [online]. Available at: <https://searchhrsoftware.techtarget.com/definition/augmented-learning>.
11. Benhayoun, J. E. (2020). 'The new global university in the post-COVID-19 world', *University World News*. 04 July 2020. Available at: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200704092348232>
12. Byrom, N. & Metcalfe, J. (2020) *Impact of COVID 19 on Doctoral and Early Career Researchers*. Available at: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.12361493.v1>.
13. Calling all coronavirus researchers: keep sharing, stay open, (2020), *Nature*, 578 [online]. Available at: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-00307-x>.
14. Chao, R. J. (2020). 'Towards a flexible and adaptable HE after COVID-19'. *University World News*. 30 May 2020. Available at: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200529084508577>.
15. Hollweck, T. & Doucet, A. (2020) 'Pracademics in the pandemic: pedagogies and professionalism'. *Journal of Professional Capital and Community*, 5 (3/4), pp. 295-305. Available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JPC-06-2020-0038/full/html>
16. Marinoni, G., Van't, Land H. & Jensen, T. (2020) 'The Impact of COVID-19 on Higher Education around the World', *IAU Global Survey Report*. Available at: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf.
17. Marklein, M. B. (2020) 'International enrolment drop to cost universities US\$4.5bn'. *University World News*, 30 May 2020. Available at: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200530072612612>.
18. Prokopenko, I. & Berezna, S. (2020) 'Higher education institutions in Ukraine during the coronavirus, or COVID-19, outbreak: new challenges vs new opportunities', *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12 (1), pp. 130-135. Available at: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/256>.
19. Responding to the COVID-19 Crisis: A Survey of College and University Presidents (2020), *Inside HE Ed*. Available at: <https://www.insidehighered.com/booklet/responding-covid-19-crisis-survey-college-and-university-presidents>
20. Sokurianska, L., Bataeva, E. & Bakirov, V. (2019) 'Ukrainian veterans in higher education: military identity and educational practices', *Ideology and Education in Post-Soviet Countries*, 2 (13), pp. 167-184. Available at: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/Full-Version-213-2019-1-1.pdf#page=167>.
21. *University World News*. 2020 [online]. Available at: <https://www.universityworldnews.com>.
22. Wynnycykj, M. (2020) 'Crisis has shown virtual quality assurance can work well', *University World News*, 06 July 2020. Available at: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200706101702976>.